

NYELVI KISEBBSÉGEK OLASZORSZÁGBAN

I. Bevezetés

1998 júliusában Olaszországban óriási felháborodást váltott ki négy albániai menekült erőszakos halála. Az albánok egy reggel szökést kíséreltek meg ideiglenes lakóhelyükről, a befogadóközpontból. A rendőrség üldözőbe vette a fegyvertelen embereket, és tüzet nyitott rájuk. Az addig meglehetősen idegengyűlölő közvélemény a menekültek védelmére kelt, és egyértelműen a hatóságokat hibáztatta a történetekért. Bár mindenki határozott intézkedéseket sürget az illegális bevándorlókkal szemben, a tragédia idején mégis sokan elbizonytalanodtak. Olaszországban igen sok külföldi él, s csak az utóbbi évek bevándorlási hulláma készítette a törvényhozókat arra, hogy valamilyen módon megállítsák, vagy legalábbis fékezék az általuk nem kívánatosnak ítélt folyamatot.

De nézzünk egy másik példát. Körülbelül egy évtizeddel ezelőtt néhány cigány család Jugoszláviából Rómába érkezett, és beköltözött a város szélén üresen álló barakkokba. A fabódékban korábban dél-olaszok laktak, akik a jobb megélhetés reményében indultak a fővárosba, s néhány év elteltével elhagyhatták szegényes lakóhelyüket. A római önkormányzat nem engedte meg, hogy a cigányok a barakkokban maradjanak, és a város közigazgatási határain kívülre telepítették őket. Ezen az elhagyott vidéken a családok számára területet jelöltek ki, melyet a hatóságok 200 millió lírás költségvetéssel, szögesdróttal és egy mély árokkal vettek körül. A táborban nincs villanyáram, a legközelebbi buszmegálló kilométerekre található, így a gyerekek nem járnak iskolába. Közösségüket nem utasították ki az országból, de semmilyen lehetőséget sem kapnak a beilleszkedésre.

Sok-sok ellentmondás és bizonytalanság jellemzi a kisebbségek helyzetét ma Olaszországban, s pillanatnyilag senki sem lát megoldást a súlyos problémákra. Milyen kritériumok alapján dönthetünk e kérdésekben? Hiszen például albánok már évszázadok óta élnek Itáliában, az ország nyelvi kisebbségeinek egyik jelentős csoportját alkotják a cigányokkal együtt. Hol kell meghúzni a határt az egyes népcsoportok között? Milyen jogok illetik meg a XX. század végének bevándorlóit?

Azonban nemcsak az utóbbi évtizedek bevándorlóival kapcsolatban merülnek fel kétségek. 1998 nyarán a napilapok egy másik hasonló témával is foglalkoztak. Napirenden van az olasz nyelv dialektusainak kérdése. Bevezethető-e az általános iskolában a nyelvjárások tanítása? Kell-e intézményi szinten védeni a

dialektusokat? Csak a nyelvet kell tanítani, s a szaktárgyi órákat továbbra is olaszul kell tartani, vagy nagyobb teret kaphat a nyelvjárás? S végül mi számít egyáltalán dialektusnak?

Széles társadalmi vita van kibontakozóban, s eközben szinte meg is feledkeznek arról, hogy Itáliában az úgynevezett autoktón kisebbségek helyzete is rendkívül ellentmondásos. Egyes nyelvközösségek védelmét speciális dokumentumok garantálják, más kisebbségeknek pedig – kis túlzással – még a létét sem ismerik el. Az átlagolasz csak két nyelvi kisebbségről hallott, a németekről és a franciákról, de valószínűleg nem tudja, hogy Itáliában élnek például katalánok és görögök is. Természetesen a tudományos közvéleményt is megosztja a kisebbségek kérdése, hiszen az egyes kutatók már a kisebbségi csoportok számát is különbözőképpen határozzák meg, vagy például bizonyos nyelvváltozatok esetében egyesek nyelvről, mások dialektusról beszélnek.

Az alábbiakban a legjelentősebb olasz nyelvészek munkáit összefoglalva megkíséreljük jellemezni az Itáliában élő úgynevezett autoktón kisebbségek szociolingvisztikai helyzetét, majd kitérünk az olasz nyelvpolitikára, megvizsgáljuk az egyes közösségek nyelvi jogait, s felvázoljuk a kisebbségekkel kapcsolatos jövőbeni feladatokat.

II. Az itáliai nyelvi kisebbségek szociolingvisztikája

1. Mindenekelőtt szükségesnek látszik meghatározni a nyelvi kisebbség fogalmát. Giuseppe Francescato a következő definíciót adja: „A kisebbség olyan csoport, melynek beszélői az elsődleges szocializáció során, azaz anyanyelvként a nemzetitől eltérő nyelvet sajátítottak el. Ezek a beszélők a nemzeti vagy más szóval többségi, domináns nyelvet is megtanulják, s a két nyelv között kétnyelvűség vagy diglosszia alakul ki.¹ Olaszország nyelvi helyzete igen összetett, így a ferguson-i diglosszia-fogalmat feltétlenül bővíteni kell, hiszen itt nemcsak a kisebbségi és a nemzeti nyelv szembenállásáról beszélhetünk, a képet szinte mindenkor kiegészíti a regionális köznyelv és a helyi dialektus is. Tarvisioban például négy nyelvváltozat is él: beszélnek olasz, német és friuli nyelven, valamint a helyi német dialektust is használják.² Az olaszországi nyelvi kisebbségek vizsgálatakor mindenképpen figyelembe kell venni ezt a jelenséget, melyet Norman Denison

¹ Francescato, G., Sociolinguistica delle minoranze. In: Sobrero, Introduzione all'italiano contemporaneo. Editori Laterza, Roma, 1993. 311.

² Mioni, A. M., L'univers des îlots minoritaires. In: Perini, N., Isole linguistiche e culturali. AIMAV, Udine 1988. 33.

pluriglossziának nevez.³ A kisebbségek további fontos jellemzői a következők: a beszélők száma folyamatosan csökken, a nyelv ismerete egyre romlik, néhány kisebbség esetében pedig már csak nemzeti identitástudatról beszélhetünk.

2. Első megközelítésben Olaszország nyelvileg egységes államnak tűnik, hiszen Itália XIX. századi politikai egyesítése után a standard olasz térhódítása folyamatos volt. A lakosság 4,8 százalékának anyanyelve azonban az olasztól eltérő nyelvváltozat.⁴ A kisebbségi nyelvek számának meghatározása – amint erre már utaltunk – igen nehéz feladat, ahány nyelvészeti munkát olvasunk, annyi különböző adatra bukkanunk, s ha az alkotmányhoz fordulunk, megint más eredményre jutunk. A szociolingvisták legfrissebb írásaikban általában 15 nyelvi kisebbséget említenek, melyek a következők: provanszálók és franko-provanszálók, németek, ladinok, friuliak, szlovének, horvátok, albánok, görögök, katalánok, szárdok, cigányok. (A németeket még több kis csoportra osztják.) S most vegyük sorra az egyes kisebbségeket.

3.1. Elsőként az ország észak-nyugati részéről indulunk. Az Alpok nyugati oldalán, Piemonte tartományban **provanszál** nyelvet beszélő kisebbséget találunk. Ez az a nyelv, melyet a középkorban a trubadúrok használtak, s melynek vezető szerepét később a francia vette át. A provanszál nyelvet természetesen a mai Franciaországban is beszélik, a nyelvközösség területe mintegy 195.000 négyzetkilométer. Az itáliai provanszálók elsősorban Torino és Cuneo járásban 80 különböző településen élnek, de még a középkorban egy részük – vallási okok miatt – Liguriába és Calabriába ment tovább. Sergio Salvi 200.000-re becsüli a provanszál anyanyelvűek számát.⁵ Szociolingvisztikai szempontból a következőképpen jellemezhetjük e területet. A provanszálók anyanyelvükön kívül ismerik az olaszt, a franciát és/vagy a piemonti nyelvjárást. Mivel az oktatásban a francia és az olasz tanítása a kötelező, a provanszál szerepe háttérbe szorult, s diglosszia alakult ki a provanszál és az olasz illetve a provanszál és a francia között. A provanszált informális helyzetekben használják, míg az olasz és a francia képviseli a magasabb kulturális szintű nyelvváltozatot. Összefoglalva tehát Piemonte nyelvi helyzete egyrészt a diglosszia, másrészt a többnyelvűség kategóriájába sorolható.

3.2. Ha észak felé haladunk tovább, újabb nyelvi kisebbséget, **franko-provanszál**okat találunk. Nyelvüket a francia egyik dialektusának tekintik. Legjelentősebb részük Valle d’Aostában és Piemontban körülbelül 120 településen él, valamint hasonlóan a provanszálókhoz, néhányan Pugliába vándoroltak tovább.

³ Denison, N., *Aspetti linguistici e sociali della pluriglossia in Friuli e in Austria*. In: *Incontri linguistici* Giardini, Pisa, 1985. 45.

⁴ Francescato i. m. 310.

⁵ Salvi, S., *Le minoranze linguistiche in Italia*. In: Bernardi, U., *Le mille culture*. Coines, Roma, 1976. 146.

Számukat 100.000-re becsülik. A franko-provanszások helyzete itt is ellentmondásos. Annak ellenére, hogy a terület első nyelveként tartjuk számon, a francia minden szinten átvette a vezető szerepet, s lassanként kiszorítja a franko-provanszált.

3.3. Kelet felé továbbhaladva **ladin** területeket találunk. Tullio Telmon felhívja a figyelmet arra, hogy a ladinok nem tekinthetők etnikumnak vagy nemzetnek, csupán a Dolomitokban élő emberek közös neolatin nyelvvaltozatáról van szó.⁶ A kutatók a ladin két fő dialektusát különböztetik meg, a nyugati (Grigioni, Engadina) és a központi nyelvjárást (Gardena, Badia, Cordevole völgyei). A ladinul beszélők száma körülbelül 30.000. A nyelv használata egyre inkább visszaszorul, s az olasz tölti be a vezető szerepet, újabban azonban mind több értelmiségi veszi fel a harcot, s próbálja megmenteni a ladin nyelvet, hiszen fennmaradását nemcsak az olasz, hanem a német is fenyegeti. Meg kell említenünk, hogy a ladin egyes változatai közül egyik sem emelkedett a többi fölé, így a koiné hiánya is hozzájárul a nyelv hanyatlásához.

3.4. Friuli tartományban 700.000 lakos beszél **friuli** nyelven. Sokáig vitatták e nyelv önállóságát, kezdetben a ladin keleti dialektusának tekintették, ma már azonban önálló nyelvként ismerik el. A friuli több más nyelvvel, a némettel, a szlovénnel és az olasszal él együtt. Több változatát is beszélik, s a fő probléma az, hogy az egyes dialektusok fölött nincs egységes koiné. Az irodalmi nyelv kialakítására tett kísérletek meglehetősen nagy ellenállásba ütköznek, ezért formális funkcióban gyakran az olaszt használják. Az egységes nyelv kialakulását természetesen az is akadályozza, hogy a friuli mint államnyelv nem létezik, ennek hiányában az olaszból gazdagítják szókincsüket. Más területekhez hasonlóan a fiatalok nyelvismerete egyre hiányosabbá válik, a friulit az elszigetelt hegyvidéken többen beszélik, mint a sík területen. A nyelv ismerete az életkoron kívül a társadalmi pozíciótól is függ: közismert tény, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegek jobban megőrzik anyanyelvüket. A friuli használatát tehát néhol a kétnyelvűség, de túlnyomórészt a diglosszia jellemzi.

3.5. Az ország legkeletibb pontján, Udine, Gorizia és Trieszt járásban 32 településen **szlovéneket** találunk. Szlovén anyanyelvüként ma körülbelül 100.000 lakost tartunk számon. Őseik a középkorban települtek erre a területre, s különösen az udineiek meg is őrizték ezt az archaikus nyelvvaltozatot. Egységes nyelvként a mai Szlovénia irodalmi nyelvét használják. Amint már a friuliak esetében említettük, a tartományban szlovének, németek, friuliak és olaszok együtt élnek. Tehát a terület szociolingvisztikai jellemzői igen változatosak. A később tárgyalandó el-

⁶ Telmon, T., *Le minoranze linguistiche in Italia*. Edizioni dell'Orso, 1992. 65.

lentmondásos nyelvpolitika eredményeként a szlovén anyanyelvűek nyelvismerete rendkívül különböző.

3.6. Földrajzilag távol esik Friulitól Molise tartománya. Itt egy másik szláv nyelvcsoporthoz, **horvátok** találhatunk. Számuk meglehetősen csekély, körülbelül 4.000 horvát él három településen. Erre a területre a bevándorlók a XV. és a XVI. században érkeztek Dalmáciából, valószínűleg a muzulmán hódítók elől menekültek. A századok során nyelvük keveredett a helyi és az olasz dialektusokkal, de a horvátok nagy gonddal ápolják és használják anyanyelvüket.

3.7. Ezen a területen maradván **albán** nyelvszigeteket találunk. Az albánok közel 50 településen: Abruzzo, Basilicata, Calabria, Campania, Molise és Puglia tartományban, valamint Szicília szigetén élnek. Az olaszországi albánok neve arberesh, számuk 100.000-re tehető. A XV. században kezdtek el Dél-Albániából erre a területre vándorolni, s betelepülésük öt évszázadon át tartott. A XX. században sok albán dél-olaszok tömegeivel együtt a fejlett iparú északra költözött. Legfőbb jellemzőjük tehát a széttagoltság. Nyelvismeretük területenként változó, az albán szerepe az olaszhoz képest másodlagos.

3.8. Az olasz csizma „sarkában és orrában”, Salentinóban és Calabriában **görög** nyelvszigetekre bukkanunk. A görög nemzetiségűek számát 20–30.000-re becsülik. Betelepülésükkel kapcsolatban több elképzelés is létezik, egyesek szerint már az ókorban is itt éltek, mások viszont azt állítják, hogy a középkorban vándoroltak be. Sajnos nyelvük egyre inkább visszaszorulóban van, már csak az idősek beszélnek.

3.9. Szardínia szigetén két nyelvi kisebbség is él. Alghero városában **katalánul** beszélnek. Ez a nyelvváltozat a keleti katalán dialektusok csoportjába tartozik. Az első bevándorlók a XIV. században érkeztek, amikor Szardínia aragón fennhatóság alatt állt. A sziget uralkodói spanyolok voltak, de ma csak Alghero városában találhatjuk meg a katalán nyelv nyomait. A város lakosságának fele, körülbelül 20.000 ember ért vagy beszél katalánul. Nyelvük igen archaikus, de a századok során szókincsük kiegészült a szárd és az olasz lexika elemeivel. A többi kisebbséghez hasonlóan itt is megemlíthetjük, hogy a katalán használata a fiatalok körében visszaszorulóban van, az idősebbek azonban mindhárom nyelvet, a szárdot, az olaszt és a katalánt is használják. Manapság írott nyelvként a spanyolországi katalánt részesítik előnyben.

3.10. A sziget másik nyelve a **szárd**. A szárdok Olaszország legnagyobb nyelvi kisebbségét képezik: Szardínia lakosainak száma 1.500.000. A területen négy fontos nyelvjárást különböztethet meg, a koiné pedig a logudorói változatra épül. A szárdot a rendkívül erős konzervativizmus jellemzi, ez az a nyelv, mely a leginkább megőrizte a latin vonásait, azaz a helyi latin egyenes folytatásának tekinthető. Írásbelisége a X. századra nyúlik vissza.

3.11. Sok nyelvészeti munka a kisebbségek között a **cigányokat** meg sem említi. A szociolingvisták 50–80 ezerre teszik közösségük tagjainak számát, de ez csak becslési adat. Az olaszországi cigányok két nagy csoportját említhetjük meg: az észak-itáliai szintik nomád életmódot folytatnak, a dél-olaszországi romák letelepültek. Anyanyelvüket környezetük nyelve erősen befolyásolja, dialektusaik általában félezer indiai eredetű szóra épülnek. Szociolingvisztikai szempontból legfőbb jellemzőjük a két- vagy többnyelvűség.

3.12. A nyelvi kisebbségek felsorolását a **németekkel** fejezzük be. Habár a németül beszélők száma 300.000, és ezzel csak a második helyet foglalják el az itáliai kisebbségek között, szociolingvisztikailag helyzetük a legnehezebben jellemezhető. Németek Udine, Vicenza, Verona, Trento, Vercelli, Novara, Valle d’Aosta és Bolzano járásban élnek. Földrajzilag meglehetősen széttagolt területről van szó, s talán nem is helyes az összefoglaló német szóval definiálni nyelvváltozataikat. Betelepedésük a VI. században kezdődött, és a XVI. században fejeződött be. Dél-Tirol helyzete azonban jelentősen eltér a többi területtől, hiszen a tartományt csak az I. Világháború után csatolták véglegesen Olaszországhoz. Tullio Telmon szociolingvisztikai ismervek alapján a németek öt csoportját különbözteti meg, melyek a következők: karintiaiak, tiroliak, mokének, cimberék és alemannok.⁷

3.12. 1. A **karintiai** csoporthoz az ország keleti részén élő németek tartoznak. A középkorban bajor nyelvjárást beszélő bányászok és földművesek költöztek e területre. A legérdekesebb talán La Glesie nyelvi helyzete, ahol a szláv, a német és a friuli együtt él. Telmon szerint a települést a komplementer kétnyelvűség mellett a helyettesítő kétnyelvűség is jellemzi, hiszen a falu lakóinak jelentős része ismeri a karintiai német, a szlovén és a friuli nyelvjárást is. Udine járásban még három másik nyelvszigetet említhetünk: Sappadát, Saurist és Timaut. Itt a német a friulival és az olasszal áll szemben.

3. 12. 2. Süd Tirol vagy másnéven Trentino-Alto Adige a legismertebb németajkú terület, hiszen a nyelvi kisebbség jogainak védelme itt a legkidolgozottabb. Bolzano járás lakosainak 62 százaléka német, 33 százaléka olasz, 5 százaléka ladin nemzetiségű. Az olasz anyanyelvűek városokban élnek. A **tiroliak** kétnyelvűek, az olaszok pedig általában az irodalmi németet ismerik. A németek számára a Hochdeutsch képviseli az irodalmi nyelvet, a helyi német a hétköznapi nyelvhasználat eszköze. A standard olaszt is beszélik, mellyel szemben azonban nem áll jellegzetes helyi dialektus. A nyelvhasználat szintjei tehát a következők: a) Hochsprache b) regionális német/olasz c) német dialektus. Fontos még megemlíteni azt,

⁷ Telmon, i. m. 71–78.

hogy míg Tirol szívében archaikus nyelvjárást beszélnek, a terület peremvidékeinek nyelve sok változáson ment át.

3. 12. 3. A következő német kisebbség a **mokének** csoportja. Elnevezésük a *machen* 'csinálni' ige nyelvjárási megfelelőjéből, a 'm xen'-ből származik. A mokének Trento közelében élnek, körülbelül ezren vannak. Ez a viszonylag alacsony szám a mokén települések lakosainak 83 százalékát jelenti. Szociolingvisztikailag két ellentétes tendencia jellemzi helyzetüket. Egyrészt a magasan fekvő, elszigetelt településeken kevés a munkalehetőség, ezért jelentős az elvándorlás, másrészt a falusi, hegyvidéki turizmus fellendülése sok olasz család betelepülését hozta magával. Mindkét jelenség a német nyelv visszaszorulását eredményezhetné, a helyi lakosok azonban megpróbálják megmenteni anyanyelvüket.

3. 12. 4. A **cimberek** helyzetét is a 40 százalékos elvándorlás – és ahogyan ők mondják – a turista-invázió jellemzi. Őseik a középkorban telepedtek le itt és dél-bajor nyelvjárásban beszéltek. Ma Luserna településen találhatjuk a legtöbb németajkú embert.

3. 12. 5. A németek ötödik csoportját az **alemannok** alkotják. Valle d'Aostában és Piemonte tartományban 8 településen elszórva találjuk őket. Sokáig elszigetelten éltek, mára már azonban a turizmus hozzájuk is eljutott. Szociolingvisztikai szempontból Gressoney települést tanulmányozták a legalaposabban. Általában elmondható, hogy az itt lakók többnyelvűek és anyanyelvüket francia és franko-provanszál szavak egészítik ki.

III. Nyelvpolitika és nyelvi jogok Olaszországban

1. Amint az előbbiekből is láthatjuk, az itáliai nyelvi kisebbségek szociolingvisztikai jellemzői meglehetősen eltérőek. Még ennél is nagyobb különbségeket fedezhetünk fel azonban nyelvi jogaikat illetően. A felsorolt csoportok közül csak három számára biztosított a kisebbség jogainak védelme, a többiekre az alkotmány általános törvénycikkelyei vonatkoznak. Az is feltűnő, hogy ugyanazon nyelvi kisebbség megítélése attól függően is változik, hogy egyes csoportjai földrajzilag hol helyezkednek el.

2. Az olasz alkotmány több cikkelye is foglalkozik a nyelvi kisebbségek kérdésével. A 6. cikkely kimondja, hogy a nyelvi kisebbségek védelmét a köztársaság külön szabályozással biztosítja. Ez azt jelenti, hogy az alaptörvény maga nem részletezi e normákat. A 2. paragrafus is nagyon fontos, hiszen az állampolgári jogokon belül garantálja a kollektív jogokat is. Végül meg kell említeni a 3. cikkelyt, mely faji, nemi, nyelvi, vallási hovatartozástól függetlenül biztosítja az állampolgárok egyenlőségét. Összefoglalva tehát az alkotmány törvénybe iktatja a kisebbségek védelmét, számukra kollektív jogokat biztosít, elutasítja a nyelvi diszkriminációt, de tételesen nem sorolja fel a nyelvi kisebbségeket, és nem szabá-

lyozza védelmüket. Kimondja azonban, hogy a speciális státusú tartományok külön törvényekben garantálják a kisebbségek jogait. Ilyen státust három terület nyert el: Trentino-Alto Adige, Valle d'Aosta, és Friuli-Venezia Giulia. Az Olaszország többi részén élő kisebbségek törvényileg semmilyen védelmet nem élveznek, tehát a kétmillió nem olasz anyanyelvű állampolgár közül alkotmányosan csak 400.000 jogi védelme biztosított.⁸ Természetesen az alaptörvény szövegéből levezethető a többi kisebbség védelemhez való joga, amit a gyakorlat el is ismer, mindez azonban a kérdést nem rendezi megnyugtatóan.

3. Trentino-Alto Adige területén németek, Valle d'Aostában franciák, Friuli-Venezia Giuliában szlovének élnek más népcsoportokkal együtt. Feltűnő, hogy olyan kisebbségek kaptak elsőként jogi védelmet, melyek úgynevezett „nyelv-félszigetet” alkotnak, azaz határosak olyan államokkal, ahol nyelvüket államnyelv-ként beszélik, illetve ahol olasz kisebbségek is élnek.

3. 1. **Valle d'Aosta** statútuma, melyet 1948-ban fogadtak el, kimondja, hogy a tartományban az olasz és a francia nyelv egyenlő jogokat élvez. Mivel az olasz törvények a kisebbségek elismerését nyelvi és területi kritériumokhoz kötik, a nem Valle d'Aostában élő franko-provanszálók semmilyen védelemben sem részesülnek. Vagyis két pugliai és 53 piemonti település kisebbségi lakói nem rendelkeznek az aostai statútumban foglalt jogokkal. Hangsúlyozni kell, hogy Valle d'Aosta törvényei nem a helyi dialektust, hanem a franciát védik, mely az itt élőknek nem anyanyelve. A francia az egyház és az iskola kötelező nyelve az olasz mellett, ezért egyre inkább visszaszorul a kisebbség eredeti nyelve, a franko-provanszál. Az iskolákban az oktatás olasz és francia nyelven folyik, ezért az aostaiak kétnyelvűekké válnak. Amint Susanna Mancini megjegyzi, a kétnyelvű tanterv sokkal hasznosabb és eredményesebb az „etnikai kalitkákénál”, hiszen nem biztos, hogy a kisebbségek védelmét a saját nyelvükbe való bezárkózás szolgálja legjobban.⁹

3. 3. **Trentino-Alto Adige** tartomány iskolarendszere más alapelven nyugszik. Olasz, német és ladin tanítási nyelvű iskolák párhuzamosan működnek itt, az óvodában a gyerekek anyanyelvüket használják, és a másik nyelv oktatása csak az általános iskola alsó tagozatán kezdődik el. A nyelvek tanítását szigorúan elválasztják, így a szülő, amikor gyermekét beírta az iskolába, egyúttal nyelvi fejlődését is meghatározza. Hasonlóan az aostaiak problémáihoz, itt is megemlíthetjük, hogy az oktatás az irodalmi németet részesíti előnyben így a kisebbségek nyelvi repertóriumuma a Hochdeutsch-ot a nyelvjárást és az olaszt egyaránt tartalmazza. Az irodalmi német ismerete gyakran hiányos, és az is előfordul, hogy az olaszok

⁸ Salvi, S., *Le lingue tagliate*. Milano, 1975. 9.

⁹ Mancini, S., *Minoranze autoctone e stato*. Giuffrè, Milano, 1996. 175.

jobban beszélik a standard németet, mint a kisebbségiek, hiszen nem kevés olasz szülő gyermekét német óvodába járattja.

Sok problémát okoz a tartomány foglalkoztatási politikája is. A munkahe-lyek elosztása a nemzetiségiek számarányától függ. A közszolgálatban dolgozók kötelesek a hozzájuk forduló kérdéseire azok anyanyelvén válaszolni, tehát van-nak ladin, német és olasz anyanyelvű alkalmazottak. Mi történik a két- vagy többnyelvű állampolgárokkal, akik nem nyilatkoznak egyértelműen nemzeti hova-tartozásukat illetően? Van-e esélye például egy külföldi, de uniós polgárnak arra, hogy Süd Tiroiban munkát találjon? A jelenlegi törvények nem szabályozzák kielégítően ezt a kérdést.

3. 4. Az autonómiával rendelkező harmadik terület **Friuli-Venezia Giulia**. A tartomány törvényei a kisebbségek közül csak a szlovént nevesítik, pedig – mint tudjuk – itt németek és friuliak is élnek, ráadásul a goriziai, a trieszti és az udinei szlovének más-más elbírálás alá esnek. Az Udine járásban élő szlovének semmi-lyen jogi védelmet sem kaptak, Gorizia járásban azonban tanulhatnak anyanyelv-ükön, Triesztben pedig a szlovén nyelv a közhivatalokban is használható. Ha egy udinei szlovén szülő azt akarja, hogy gyermeke anyanyelvén tanuljon, más járás iskolájába kell beíratnia. A jelenlegi helyzet mégis sokkal jobb mint a háború utáni, amikor az asszimilációs politika és az emigráció 50 százalékkal csökkentette a tartomány szlovén népességét. Massimo Olmi egyik írásában arra utal, hogy a hatalmi politika a szlovének kivándorlását tudatosan segítette, célja az volt, hogy ezzel az asszimiláció eredményesebb legyen.¹⁰

Míg azonban a szlovének rendelkeznek nyelvi jogokkal, az itt élő friuliak és németek ezt nem mondhatják el magukról.

3. 5. A Friuliban élő németeket **karintiai** csoportként említettük meg a szociolingvisztikai leírásban. Anyanyelvük az iskolákban csupán fakultatív tan-tárgyként van jelen, de a turizmus fellendülése elősegítette a német nyelvtanítás bővülését. A turizmusnak negatív hatása is lehet a német nyelv megőrzésére, hiszen az idelátogatók jelentős része olasz, s ők csakis az olasz nyelvet használják a kommunikációban.

3. 6. A **mokének** hányatott sorsáról is érdemes néhány szót ejtenünk. Az I. Világháború éveiben el kellett hagyniuk falvaikat, a faszizmus idején a német használatát megtiltották, később mégis sokan visszatértek szülőföldjükre. A kis közösség egyetlen iskolájában a németet nem tanítják. Ne felejtjük el, hogy a mokének Alto-Adige területén élnek, de falvaik Trento járásban találhatóak, s a tartomány statútuma csak a bolzanói németek nyelvi jogait garantálja.

¹⁰ Olmi, M., *Italiani dimezzati*. Edizioni Dehoniane, Napoli, 1986. 59.

3. 7. Az **alemannok** helyzete is igen sajátos, Valle d'Aosta és Piemonte olasz többségű, francia kisebbségű közösségén belül még kisebb csoportot képeznek. Piemontében anyanyelvüket egyáltalán nem tanulhatják az állami iskolákban, Valle d'Aostában azonban kísérleti jelleggel német óvodákat működtetnek, s a gyerekek a nyelvtanulást az általános iskolában is folytathatják.

3. 8 . Végül vizsgáljuk meg a **cimberek** helyzetét. A II. Világháború után a németül beszélő kisebbségek már a teljes lakosságnak mindössze 30 százalékát tették ki, de ez a csökkenés talán megáll, mivel a nyolcvanas évektől kezdve mind több magánóvoda és általános iskola vezet be a német tanítását. Az alsó tagozaton heti két nyelvórát tartanak. A Cimber Kultúrintézet erőfeszítéseit is meg kell említenünk, hiszen jelentős eredményeket értek el a hagyományörzés területén.

Összefoglalva tehát csak annyit mondhatunk, hogy az öt német kisebbségi csoport nyelvi helyzete merőben különbözik egymástól.

3. 9. A németek több helyen **ladinokkal** élnek együtt. Nyelvi jogok szempontjából kisebbségüket három csoportra kell osztanunk. A Belluno járásban élők gyakorlatilag nem rendelkeznek nyelvi jogokkal, a fassai ladinok csupán formális védelmet kaptak, ellenben a bolzanói ladin kisebbség az ottani németekhez hasonló jogokat élvez. A ladin anyanyelvű Simone Chiocchetti egy konferencián ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy az államhatalom a bolzanói ladint csak azért ismerte el, hogy így a német nyelv előretörését, az elnémetesedést akadályozza meg.¹¹ Ladin nyelvet tanító iskolákat Bolzano járásban találhatunk, ahol az iskolarendszert a már említett nyelvi elkülönülés jellemzi. A ladint a háromnyelvű iskolákban a német és az olasz mellett oktatják. Trentóban a ladin nyelv és kultúra tantárgyra viszont csupán heti egy órát biztosítanak. Meg kell még említenünk, hogy az egyház is fontos szerepet vállal a ladin nyelv ápolásában, s a ladin a napilapokban és a könyvtárakban is jelen van.

3. 10. Mint említettük, Friuli-Venezia Giulia tartományban 700.000 ember beszél **friuli** nyelven, az itt élő szlovénekkal szemben azonban számukra alkotmányos nyelvi jogok nem biztosították. Ennek ellenére a friuliak kivívták azt, hogy nyelvüket beilleszték az iskolarendszerbe. Az általános iskolában a friuli fakultatív tantárgyként választható. Itt is meg kell említenünk a Friuli Filológiai Társaság és az egyház aktív tevékenységét.

3. 11. Jóllehet a **szárdok** szigetükön a többséget alkotják, nyelvi jogaik mégsem biztosítják anyanyelvük használatát. Történtek bizonyos kísérletek a kétnyelvűség bevezetésére, ezek azonban hosszú távon nem jártak eredménnyel. A Szardínia szigetén élő **katalán** kisebbség sem rendelkezik természetesen nyelvi

¹¹ Le minoranze etnico-linguistiche in Italia. Udine, 1982. 63.

jogokkal, az alapfokú oktatásban a katalán nincs jelen, létezik azonban Katalán Nyelv és Irodalom Tanszék a Cagliari Egyetemen.

3. 12. A **görög**, a **horvát** és az **albán** kisebbség jogi helyzete sem különbözik az előbb felsoroltakétól. Semmilyen jogi védelemben nem részesülnek, iskoláik nincsenek. Talán az albánok nyelvismerete és hagyományszeretete ad némi bizakodásra okot, s a készülő új kisebbségi törvénytervezet még időben ébresztheti fel a nemzetiségeket csipkerózsikaálmukból.

4. Az új törvény már tételesen sorolja fel a nyelvi kisebbségeket. Megnevez albán, katalán, német, görög, szláv, cigány, ladin, franko-provanszál, provanszál, szárd és friuli kisebbségeket. A nemzetiségek jogai a törvényjavaslat szerint a következők: a nyelvtanuláshoz való jog az oktatás minden szintjén az általános és középiskola végéig, valamint a nyelvhasználatához való jog a közhivatalokban.

IV. Összegzés

E szociolingvisztikai panoráma igyekezett bemutatni röviden az itáliai nyelvi kisebbségek helyzetét. Adatokat sorolt fel, melyek megmutatták, hogy az Olasz Köztársaság Parlamentjének hosszú évtizedek alatt sem sikerült egységes szabályozást kidolgoznia a kérdésben. Hibáztathatjuk-e azonban minden problémáért a törvényhozókat? Hogyan lehetséges egyértelmű rendelkezéseket megfogalmazni, amikor minden kisebbség helyzete más és más? Van olyan tartomány, ahol öt népcsoport él együtt: Calabriában például albánok, görögök, provanszálók, romák és olaszok alkotnak közösséget. Vannak olyan területek, ahol a „kisebbség” van többségben, s vannak olyan tartományok, ahol csak néhány száz kisebbségit tartanak számon. A képviselők a kisebbségeket biztatják: ha maguk is tesznek azért, hogy nyelvük fennmaradjon, – mondják – az minden törvéynél eredményesebb lehet. A kisebbségiek viszont kitartanak amellett, hogy jó törvények nélkül nyelvük, hagyományaik pusztulásra vannak ítélve. Amikor a szélsőséges pártok Észak-Olaszországban ki akarják kiáltani a független Padaniát, hogy megszabaduljanak a szegény Déltől, a kisebbségieknek nagyon óvatosnak kell lenniük. Minden szavukat gyanakvással fogadják, és nacionalistáknak bélyegzik őket.

Mi hát a megoldás? Az, ha minden többségi helyzetben élő ember megérti, hogy nyelve máshol talán kisebbségben van, s ha egy nyelv eltűnik, azzal az egész közösség veszít. Amikor döntéseket hozunk, e felelősségnek kell tudatában lennünk. Ahogy azt már John Donne-tól régóta tudjuk:

Senki sem különálló sziget,
minden ember a kontinens egy része,
a szárazföld egy darabja, ha egy

göröngyöt mos el a tenger Európa
lesz kevesebb, éppúgy, mintha egy
hegyfokot mosna el, vagy barátaid házát,
vagy a te birtokod, minden halállal
én leszek kevesebb, mert egy vagyok
az emberiséggel...”

Le minoranze linguistiche in italia

Il 4,8% della popolazione italiana parla una lingua diversa da quella nazionale. Ci sono due milioni di cittadini in Italia la cui madrelingua non è l'italiano. Diverse leggi garantiscono la tutela delle minoranze linguistiche, ma non sono state stilate per tutte le minoranze né a tutte si estendono. Questo è in contraddizione con il testo della Costituzione, ma in parte tale contraddizione da esso deriva. Gli articoli numero 2, 3 e 6 sono dedicati alle minoranze linguistiche. Questi articoli sanciscono l'uguaglianza dei cittadini indipendentemente da fattori come la lingua, la religione, la razza ecc., garantiscono diritti collettivi alle minoranze, e prevedono di tutelare le minoranze con apposite norme. La parola-chiave è proprio l'apposito dell'articolo 6, cioè il testo della Costituzione non contiene già in sé le norme che si riferiscono alle minoranze, ma rimanda a legislazioni da stilarsi caso per caso. L'altro problema è che la Costituzione non enumera nominandoli i vari gruppi minoritari.

La nuova proposta di tutela enumera questi gruppi e descrive dettagliatamente i loro diritti. Questi diritti garantiscono l'insegnamento della lingua minoritaria e il suo uso nella pubblica amministrazione.

Per il momento esistono tre regioni, dove le minoranze vengono protette: la Valle d'Aosta, il Friuli-Venezia Giulia, il Trentino Alto Adige, sono regioni con statuti speciali, i cui testi enucleano i diritti delle minoranze. La loro individuazione e tutela in Italia si basa sul criterio linguistico e su quello territoriale, ma anche da questo derivano forti contrasti.

Nella regione di Valle d'Aosta vivono diverse minoranze: franco-provenzali e alemanni. La legge nomina e protegge solo i franco-provenzali, gli alemanni invece non vengono nominati né hanno quindi nessuna tutela, d'altro canto neanche i franco-provenzali, che vivono fuori del territorio della regione hanno tutela. Per questo la situazione delle minoranze cambia di territorio in territorio e anche da minoranza a minoranza. Nel Südtirol sono tutelati i tirolesi e i ladini, ma solo nella provincia di Bolzano, nella provincia di Trento invece le minoranze sono rimaste senza alcuna protezione. In Friuli sono tutelati gli sloveni, ma i friulani, che costituiscono una comunità di 700 000 persone, non sono menzionati nello statuto. Naturalmente nella pratica vengono riconosciuti i diritti di tutti i gruppi

minoritari, ma le minoranze non possono appoggiarsi concretamente ad appositi documenti costituzionali. Anche per questo è indispensabile l'approvazione della nuova legge sulla tutela delle minoranze.

In Italia ci sono undici minoranze linguistiche: provenzali, franco-provenzali, ladini, sloveni, croati, albanesi, greci, sardi, friulani, catalani, tedeschi. Molti documenti non menzionano gli zingari, e alcuni sociolinguisti distinguono cinque gruppi di tedeschi: carinziani, tirolesi, cimbri, alemanni, mocheni.

I provenzali che vivono nell'Occitania non hanno nessuna tutela. Oltre al provenzale parlano il francese e l'italiano. Dal punto di vista sociolinguistico la caratteristica più importante è la diglossia. I franco-provenzali in Valle d'Aosta hanno uno statuto speciale che protegge i loro diritti linguistici. Nelle loro scuole non viene insegnato il franco-provenzale, ma il francese, per questo la lingua madre ha un ruolo secondario. I ladini hanno una tutela nella provincia di Bolzano, invece a Belluno sono praticamente ignorati. D'altro canto la legislazione ha in taluni casi importanza relativa, ad esempio i friulani sono riusciti a far riconoscere i loro diritti linguistici. A questo proposito dobbiamo segnalare l'attività della Società Filologica Friulana, i quotidiani e le stazioni radiofoniche che sono molto popolari e seguiti dai friulani. I sardi sono in maggioranza in Sardegna, ma nonostante questo fatto non hanno una tutela. La situazione dei catalani è molto simile e nella città di Alghero, che è rimasto l'unico nucleo di questa lingua, solo pochi giovani parlano ancora il catalano. Quanto agli albanesi, greci e croati, dobbiamo dire che neanche loro possiedono alcuna tutela. I greci non parlano più la loro lingua. Gli albanesi conservano le loro tradizioni, ma molti genitori preferiscono insegnare l'italiano ai loro figli, perché pensano che così possano trovare un posto di lavoro senza troppe difficoltà. È molto contraddittoria la situazione dei tedeschi. I tirolesi sono tutelati, ma gli altri gruppi no. Così Südtirol ed i tirolesi hanno conservato il tedesco mentre gli altri devono lottare per mantenere la lingua. Nella provincia di Bolzano i tirolesi possono usare la loro lingua, ed è interessante anche che molti genitori italiani iscrivono i loro figli a scuole tedesche. In questo territorio c'è una specie di separatismo nell'uso della lingua, per questo molti tedeschi non parlano perfettamente l'italiano. È anche vero però che nelle scuole viene insegnato il tedesco letterario e non il tirolese, per questo molti si sentono a disagio quando devono parlare in tedesco, perché non sempre lo conoscono bene, e considerano la loro lingua madre di livello inferiore.

Come si può vedere è impossibile trovare una caratterizzazione comune delle minoranze linguistiche in Italia che consenta di dare normative uniformi. È indiscutibile che le minoranze hanno bisogno di una legge nuova ed efficace, ed è vero anche il fatto che le minoranze devono essere consapevoli dell'importanza della loro cultura e lingua.

Oggi come oggi si parla di un „revival” dei gruppi e delle lingue minoritarie, ed è convinzione che conservare e tutelare i tesori linguistici e culturali della nostra Europa è una responsabilità comune di tutti i cittadini, sia in situazione maggioritaria che minoritaria.